

Magyarság és kereszténység a honfoglalás előtt

RÓNA-TAS ANDRÁS

Született 1931-ben Budapesten. 1955-ben muzeológus diplomát kapott a budapesti egyetemen néprajz-orientalisztika szakon. 1958-ban védte meg tibetisztikai tárgyú egyetemi doktori disszertációját. 1968-tól az MTA tudományos munkatársa a JATE Finnugor Tanszékén. 1971-es disszertációja az altaji nyelvrokonság kérdéseit vizsgálta. 1974-től a JATE egyetemi tanára. A bonni és a bécsi egyetem vendégprofesszora, a Magyar Őstörténeti Kutatócsoport vezetője, 1995 óta az MTA rendes tagja. 1990 és 1992 között a JATE rektora. 1985-ben Kőrösi Csoma-, 1992-ben Szent-Györgyi- és 1996-ban Humboldt-díjat kapott. Több mint 20 könyv és 250 tudományos cikk szerzője.

Az ogurok

Szent István megkoronázása és az államalapítás közeledő ünnepei különösen indokolják, hogy végigtekintsünk azon az úton, amely ehhez a kiemelkedően fontos eseményhez vezetett. Az utóbbi évek kutatásai lényegesen átrajzolták a magyarság vándorlásának térképét, új megvilágításba helyezték történelmünk korai szakaszait. E tanulmányban három kérdésre keresünk választ. Melyek voltak a korai magyar történelem főbb állomásai? Milyen lehetett a magyarság vallási és hitvilága a kereszténység felvétele előtt? Hogyan, mikor találkozott a magyarság a kereszténységgel?

A korai magyar történelem főbb állomásai

A magyarság kialakulásának hosszú útján jelentős állomás volt, amikor kivált a rokon népek közül és lehúzódott a sztyeppe szélére. Az Urál-hegység déli lankáin lassan átalakultak kapcsolatai. Míg korábban a finnugor, majd az iráni népek játszottak jelentős szerepet történetükben, a Kr. u. 4-5. században török nyelvű népekkel kerültek kapcsolatba. Az ekkor már egyszerű földműveléssel és állattartással foglalkozó magyarság fokozatosan és lassan tért át a nomád életformára. Valószínűleg oly módon, hogy a magyarság egyes csoportjai csatlakoztak a sztyeppe nomádjaihoz, de vereség esetén visszavonultak az erdő védelmében maradt testvéreikhez. Ha viszont győztesen, gazdagon érkeztek, ligetes erdőben élő rokonaik is gazdagodtak. Ez a kettősség, amelyet egészen a honfoglalásig nyomon kísérhetünk, az egyik alapvető oka volt annak, hogy a magyarság nem olvadt a nomád török népek tengerébe, meg tudta tartani nemcsak nyelvét, de hagyományai, kultúrája egy jelentős részét is. Ugyanakkor fokozatosan alkalmazkodott az új viszonyokhoz.

Az 5. század második felében, nem sokkal Attila halála (453) és a hun birodalom felbomlása után felgyorsultak az események. Alig telt el tíz év, és a hatalmi vákuumba új népek törtek be. Ezeket a népeket összefoglalóan oguroknak nevezzük. Számos tör-

szük nevét jegyezték fel bizánci és más források, ilyenek voltak a sarigurok, a kutrigurok, az utrigurok, a bulgárok, valamint a tíz ogur szövetsége, az onogurok. Nyelvük török volt, s a török nyelvek egy igen jól elkülöníthető ágát képezték. Ebben a nyelvben például az ökör jelentésű szó *ökür*-nek hangzott, míg keletibb szomszédai ezt *öküz*-nek ejtették. Ezt a török nyelvcsoportot ezért r-töröknek is szoktuk nevezni. Egyetlen ma élő rokonnyelvük a Volga-kanyarban beszélt csuvas. Ezért szokás csuvasos török nyelvként is emlegetni nyelvüket. Ezek az új népek, amelyek a hun maradványokra telepedtek rá, az Urál-hegységtől és az Urál folyótól nyugatra, a Kaukázustól északra rendezkedtek be. A magyaroknak jó kapcsolatuk lehetett velük.

Az avar vándorlás

551-ben új események gyűrűztek végig az eurázsiai sztyeppén. Belső-Ázsiában, a mai Mongólia területén, fellázdak a türkök, akikről később az egész nagy népcsoportot elnevezték. Ők z-török nyelvet beszéltek. Legyőzték korábbi uraikat, akiket a kínai forrásokban zsuanszuanoznak, a tudományos irodalomban ázsiai avaroknak is neveznek. Ezeknek egy része is török nyelvet beszélt, s nagy csoportjaik rövid idő múlva nyugat felé menekültek. 555-ben már a Kaukázus környékén említik őket, s átmenetileg legyőzik a Kelet-Európában egy évszázada berendezkedett népeket. 562-ben a frankok ellen harcolnak, 568-ban pedig teljesen elfoglalják a Kárpát-medencét, és ott új birodalmat alkotnak. Nevüket avaroként is említik a források. Az avar vándorlással szinte egy időben jelenik meg egy nép a Kaukázustól északra. 540 és 555 között itt említik először a források a kazárokat. Az avarok nyomában megérkeznek a belső-ázsiai türkök is, akiknek követe 568-ban a bizánci uralkodótól szökött avar rabszolgáik kiadatását is kéri. Egy rövid időre Kelet-Európa a keleti türkök uralma alá kerül, legalábbis ők nevezik ki a helyi vezetőket. A hatalmat csak az avarokkal kell megosztaniuk, akik a Kárpát-medencéből egészen a Dnyeper-Don közéig adóztatnak.

A bulgár-avar háború

A 7. század elején újra változik a kép. A Bizáncban nevelkedett és ott megkeresztelkedett bulgár herceg, Kuvrat, fellázad az avarok ellen, a bizánci uralkodó segítségével lerázza az avar igát, s új országot alapít a Bug-Dnyeper-Don folyók között. Kuvrat ősei a Kubán felől vonultak a Dnyeper vidékére. Ez azért fontos számmunkra, mert a helyükre költöztek a magyarok, akik ettől kezdve a Kubán és a Terek folyó vidékén élnek. Kapcsolataik a kazárokkal ettől kezdve jelentősek, de szomszédai között fontos szerepet játszottak az alánok is. A 7. század közepén a kazárok, akik a Kaukázus északi részén éltek, megerősödnek, s valószínűleg szövetségben a magyarokkal, legyőzik a keresztény Kuvrat birodalmát, amit ekkor már fiai kormányoznak. A bulgár nép szétszóródik. 670 után egyes csoportjaik a Duna alsó folyásához vonulnak és megalapítják a Dunai Bulgár birodalmat. Más csoportjaik bevonulnak a Kárpát-medencébe, csatlakoznak az avarokhoz. Ez a be-

vándorlás okozza az avarok régészeti kultúrájában azt a jelentős változást, amelyet László Gyula a magyarok első honfoglalásának gondolt. Erről nem lehet szó, hiszen itt nem magyar, hanem török népek érkeztek, közöttük onogurok is, s honfoglalásról sem lehet szó, hiszen az avar hatalom, rövid megingás után, újra helyreállt.

A magyarok az Etelközben

A Dnyeper-vidéki Bulgária bukása fontos esemény volt a magyarság életében. A magyarok, kazár parancsra vagy önszántukból elfoglalták a bulgárok elhagyott területeit és beköltöztek a Dnyeper és az Al-Duna közötti területre. Az új kutatások szerint ez a 7. század végén történhetett. Ez az a terület, amelyet Etelköznek nevezett a magyarság. Amennyiben létezett Levédia, az ennek a területnek a keleti vidékén Levedi törzsének szállásterülete volt. A 8. századtól kezdve a magyarság a kazár birodalom nyugati határait védte, szoros kapcsolatba került a Krím-félsziget különféle népeivel, az itt lakó görögökkel és gótokkal is.

A kabarok csatlakozása a magyar törzsekhez

800 körül a kazár birodalomban érdekes események zajlottak. A birodalom két tűz közé került. A Kaukázuson át a világhatalomra törő arabok támadták már több mint száz éve, a Krím felől a bizánciak kísérelték meg befolyásukat kiterjeszteni. Ebben a helyzetben a kazár uralkodó egy harmadik világvallás, a zsidó felvétele mellett döntött. Ez hosszan tartó folyamat végén dőlt el, s nem ment minden belső harc nélkül. A kazár uralkodóval szembe forduló csoport, akiket kabar néven jegyeztek fel a források, fellázadt. A megtorlás elől a kabarok a magyarokhoz menekültek. Ez annyit jelentett, hogy 800 körül a magyarok már csak formailag voltak kazár alattvalók, valójában önálló törzsszövetséget alkottak, a Hétmagyarok népét, akikhez a kabarok három törzse, összevonásuk után, nyolcadikként csatlakozott. A kabar harcosok aktívan részt vettek az etelközi magyarság nyugati hadjárataiban. A magyarság jelentősége rohamosan erősödött. 838-ban valószínűleg ellenük építik meg a kazárok a Don mellett Sarkel erődjét és az ahhoz csatlakozó erődláncolatot, 862-től pedig rendszeresen szólnak a nyugati források arról, hogy a magyar csapatok részt vesznek az európai hatalmak harcaiban.

894-ben a magyarok, bizánci szövetségben, sikeresen támadják meg a dunai bulgárokat. Ugyanebben az évben azonban egy vereség eredményeképpen megindulnak nyugat felé a besenyők. 895-ben a magyarok újabb, döntőnek remélt támadást intéznek a dunai bulgárok ellen, de ebben az évben a bizánciak nem tartják be ígéretüket, nem támadják meg a dunai bulgárokat, akik így teljes erejükkel a magyarok ellen fordulhatnak. A bulgárok által megvert kisebb magyar sereg visszafelé menekül Etelközbe, de eközben megérkeznek keletről a besenyők, akiknek nem sikerült betörniük a kazár birodalomba. Az etelközi magyarság harapófogóba kerül. Hogy ennek a vereségnek nem volt hosszan tartó hatása, az többek között annak köszönhető, hogy a magyarok fő se-

rege Árpád vezetésével ekkor már a Maros vidékén volt. Az etelköziek Árpád után vonultak.

A honfoglaló magyarok

A honfoglaló magyarok az első időben csak a Tiszáig foglalták el a Kárpát-medencét, a Duna-Tisza köze meg amolyan gyepű lehetett. A honfoglalás, vagyis az egész Kárpát-medence lakható területeinek elfoglalása 902-ben fejeződött be. S még hosszú ideig a honfoglalók központi területe Kelet-Magyarország volt.

A magyarság ősi hitvilága

Az általános nézet szerint a magyarság a kereszténység felvétele előtt sámánhitű volt. Ez azonban árnyalásra és lényeges kiegészítésre szorul.

A samanizmus a hitvilág egy sajátos rendszere, amelyet sok szál köt más hiedelemrendszerekhez, azoktól mégis néhány alapvető vonás elválasztja. A központban a sámán áll. A sámán elválasztandó a hiedelemvilágban cselekvőként működő minden más személytől, így a jóstól, az orvosságos embertől, a rontó boszorkánytól stb.

A sámánizmus

A sámán olyan személy — férfi vagy nő —, aki az elődeitől átszármaztatott készségek és maga által szerzett képességek révén a közössége és a túlvilág között kapcsolatot teremt, és magát tudatosan, különböző módokon és eszközökkel transzba tudja helyezni. A transz vagy eksztázis olyan megváltozott tudati állapot, amelynek folyamán a valós világ hang- és vizuális ingereire a sámán nem vagy csak csökkent mértékben reagál. A sámán képes arra, hogy az elhivatás élményével és egyúttal az ezzel járó pszichés krízisekkel együttéljen. Fel tudja venni a kapcsolatot a túlvilági lényekkel, rendszerint a védő szellemekkel. A mélyebb transzban ez a kapcsolat a sámán saját lelkének repülése során történik. Ekkor képes a túlvilágban mozogni, és a túlvilágiakkal kapcsolatot felvenni. Ezek megjelenését, néha távoli helyekről való érkezését a transz beállta jelzi. A túlvilági lények sokfélék lehetnek, de meghatározza őket az a túlvilág amelyben a sámán tevékenysége lezajlik. Fő feladata a híradás és a segítség. A megváltozott tudatállapotban létrejött túlvilági kapcsolat rendszerint a közösség szolgálatában, annak érdekében és a vele való együttműködésben jön létre. A sámán tevékenysége révén a túlvilág üzeneteinek közvetítőjévé és értelmezőjévé válik, és ezért a közösség számára a túlvilággal kapcsolatban a biztonság érzését adja. A sámán rituális tevékenységének látható külsőségei — a rituális ruházat, a testdíszítés, a tevékenység mozgásformái és helye — a közösség hagyományai által meghatározottak. A sámán túlvilági útjához rendszerint eszközt használ, ez gyakran a dob, amelyen utazik.

**A samanizmus
finnugor és török
elemei**

A samanizmus kutatásának modern eredményeit azért kellett összefoglalni, mert régebben a samanizmussal kötötték össze sok olyan jelenséget is, amely nem tartozott oda. Az összehasonlító néprajz adataival valószínűsíthető, hogy a honfoglaló magyarság a samanizmust ismerte, de forrásszerűen egyelőre nem tudjuk ezt kimutatni. A különféle lélekképzetek jelenléte a magyar folklórban és ezek esetleges visszatükröződései a régészet által feltárt tárgyak ábrázolásain a régi hiedelemvilág maradványai lehetnek, de önmagukban nem bizonyítják a samanizmus jelenlétét. Az ősi magyar sámán neve a *táltos* lehetett, de hasonló lehetett a szerepe a *bölcs*nek is. Míg az előbbi ősi finnugor töből alakult, a *bölcs* eredete a török *bügücsi*. Ennek a törökségben kimutathatóan varázsló, kuruzsló, a mongolban sámán a jelentése, s ez utóbbi lehetett a jelentése a legrégebb török népeknél is. Alapszava a török *bügü* is él a magyarban *bü-báj* szavunkban és a *büvöl* igében. Ugyanez az érdekes kettősség figyelhető meg a gyógyító, az orvosságos ember megnevezésében. A *javas* ősi finnugor szó, a *jó*, és *gyógyít* szavakkal azonos eredetű. Mellette az *orvos* közvetlenül török jövevény, de végső soron az alapszó iráni eredetű, ahonnan egyébként más finnugor nyelvekhez is eljutott. A sámán és a gyógyító, orvosságos ember mellett a magyaroknál is létezhetett például esőcsináló. Az esőcsinálót, aki kövekkel varázslatot végez, vihart, esőt támaszt, jól ismerjük azon török népeknél, amelyek a magyarsággal közvetlenül kapcsolatban álltak. A sámán kozmikus világképében a világ háromosztatú, a túlvilág, az evilág és az alvilág hármasságára oszlik. Ezt a három világot a világfa köti össze. Ennek a világfának az ábrázolását megtaláljuk szinte minden népnél, és megvan honfoglalás kori régészeti tárgyainkon is. A sámán erre a fára mászik fel. A túlvilág hatalmaságaival a sámán transzban, magyarul révületben, rejtve érintkezett. Visszatérve a rejtve, dobon mint lovon tett túlvilági útról, elmondja, mit tud, hogyan kell élni, mit kell tenni.

A tengrizmus

A samanizmus mellett, ha tetszik felett volt a magyarság körében egy másik vallási rendszer, amelyet az összehasonlító vallástudomány tengrizmusnak nevez. Ez az Égisten, *Tengri* tisztelete. Ezt a hiedelemrendszert a nomád birodalmak népeinél találjuk meg, köztük a törököknél. A 732-ben elhunyt Köl tegin, a türkök nagyhatalmú uralkodója, sírfeliratában az Égistenhez hasonlítja magát, s elmondja, hogy az Égisten teremtette. Egy 921-ben Bagdadból a Volga vidékére utazó arab, Ibn Fadlán arról számol be, hogy a baskíroknak (nagy valószínűség szerint a volgai magyaroknak) tizenkét istenük volt, de közöttük a leghatalmasabb az Ég istene. Egy Mahmud al-Kásgári nevű mohamedán török azt írja 1074 körül, hogy: „A pogányok — Isten pusztítsa el őket — az eget Tengrinek nevezik, s mindent, ami nagyon kimagaslik, mint például egy hegy, vagy egy fa, azt is Tengrinek nevezik, és ilyen dolgok előtt hajlonganak. Innen van, hogy a bölcs embert *tengri*-

ken-nek hívják. Mi minden ilyen tévedés elől Istennél keresünk menedéket”. Az érdekes csak az, hogy ez a tudós török, aki munkáját azért írta, hogy az araboknak bebizonyítsa, a török nyelv is lehet szent nyelve az iszlámnak, az istent, vagyis Allahot, ellentétben későbbi társaival, amikor nem arabul, hanem törökül ír, maga is Tengrinek nevezi. Ez az Égisten igen ősi. Az indoeurópai népek istent jelölő szava, mind a görög Zeus, mind a latin Jupiter az ősi *dyeus pater* az Ég Atya megjelölésből származik. Ez az Égisten teremtő is, de nem a semmiből, hanem a már meglévőből. A régi törökök kétfajta teremtést ismertek. Az első az elválasztás aktusa. Ez is igen ősi, megtalálható a Szentírásban is: Isten szólt: legyen világosság és világos lett. Isten látta, hogy a világosság jó. Isten elválasztotta a világosságot a sötétségtől (Ter 1,3-4). A törökök másik fogalma a teremtésre a már meglévő dolgokból való új létrehozása. Erre egy olyan igét használtak, amelyet a magyarok is átvettek. Ez a szó ma *gyárt*-nak hangzik, a régiségben *gyarat* alakban is előfordul. Agyagból korsót *gyártunk*. Bilge kagán türk feliratában a kagán azt mondja magáról, hogy ő *Tengriteg tengri jaratmis türk Bilge kagan*, vagyis a Tengrihez hasonló, Tengri által teremtett (*jaratmis* – gyártott) török Bilge kagán. Egy másik régi török szövegben Tengri az, aki mindent, jót és rosszat teremtett (*edgüg, anyigag kop – Tengri jaratmis*). A Szentírásban pedig azt olvassuk: És akkor az Isten megalkotta az embert a föld porából (Ter 2,7).

A sztyeppe török népeinek környezetében élt magyarok átvették az Égisten kultuszát. De tovább élt közöttük a régi samanizmus is. Még jóval a honfoglalás után is élt a szent helyek tisztelete. Szent László törvényeiben még azt olvassuk: Akik pogány szokás szerint kutak mellett áldoznak, vagy fákhöz, forrásokhoz, kövekhez ajándékokat visznek, bűnükért egy ökörral fizessenek. Egy örmény szerző arról tudósít, hogy a Kaukázus északi oldalán élő kazároknak volt egy pogány szent fájuk. Mikor áttértek a keresztény hitre, ebből a fából faragtak Szent Keresztet.

A magyarság találkozása a kereszténységgel

Mielőtt azzal a kérdéssel foglalkoznánk, hogy a kereszténységgel való első találkozásban milyen szerepe lehetett a törökségnek két olyan népről kell beszélünk, amelyek nem voltak törökök, de a magyarsággal kapcsolatban álltak, és szerepük volt a kereszténység terjesztésében. Az első ilyen nép a Krím-félszigeten élő gótok voltak. A gótok Kr. u. 150 körül jelentek meg a Fekete-tenger északi partján. Betelepedésük a Dnyeper alsó folyásánál 230-ra befejeződött. Már a 3. században betörnek Róma balkáni birtokaira, e hadjáratok azonban a 3. század végére le is záródnak. Nyugati csoportjaik egy része már a 4. században megke-

A krími gótok szerepe a magyarok térítésében

resztelkedett, s a 383-ban meghalt Wulfilla a Bibliát is lefordította gót nyelvre. A keleti gótok nagy része átvonult nyugat felé, Attilával szövetkezett. Egy csoportjuk azonban a Krímen maradt. 300-tól kezdve vannak adataink a krími gótokról. Herszon és Dorosz körül laktak, s nyelvük egészen a 16. századig fennmaradt. Fontos szerepüket jelzi a 7. század végén a következő történet is. 695-ben II. Jusztiniánt VI. Konstantin bizánci uralkodó fiát száműzik a Krím-félszigetre. Jusztinián azonban nem akart belenyugodni ebbe, hanem a kazárok szövetségét kereste. Herszontól a krími gótok fővárosába, Doroszba ment, ahol találkoztót kért a kazár uralkodótól. A gótok egyháza beletartozott a bizánci egyház-szervezetbe, a krími metropolita a konstantinápolyi patriarchának volt alárendelve. 733 és 746 közötti időből rendelkezünk olyan bizánci püspökségjegyzékkel, amelyekben szerepel a gót metropolita is. A metropolita alá rendelt püspökök között a jegyzék megemlíti az onogurok és a hunok püspökeit is. Ezek nyilván térítő püspökök voltak, mégis felvetődik a kérdés, kiket jelölhetett ez az onogur népnév 733 és 746 között. Mint fentebb láttuk, a keresztény Kuvrat birodalma, amelyet egyaránt neveztek a források bulgárnak és onogurnak legkésőbb a 670-es évek közepén a kazárok támadásai következtében felbomlott. A 7. század végén összeállított, de csak a 9. század második felének latin fordításában fennmaradt *Ravennai földrajz* ugyanúgy Onoguriáról ír, mint a püspökségjegyzék. Mivel, mint fentebb láttuk, a 7. század végén a magyarok elfoglalják Kuvrat korábbi Bulgár/Onogur birodalmának nagy részét, valószínűnek, de természetesen nem bizonyosnak mondhatjuk, hogy a krími gót metropolita alá rendelt onogur püspök a magyarok közötti térítéssel volt megbízva. A történeti-földrajzi helyzet mindenesetre ezt a feltevést támogatja. Egy eddig figyelmen kívül hagyott forrás is megerősíteni látszik mindent.

Egy örmény forrás, amelyet korábban a Pseudo Movses Horenci, vagyis az ál Horenei Mózes művének tartottak, a legújabb kutatások szerint Shiraki Ananiás műve. A földrajzi munka jelenleg ismert változatai 680 körül keletkeztek. A több kéziratban is fennmaradt ún. *Rövidebb Változat* egyik kéziratában a Germánok Bulgáriájáról esik szó, s itt a Germánok biztosan a gótokat jelölik. A szövegösszefüggés alapján itt csak egyházszerkezeti hovatartozásról lehet szó, ami pedig azt jelenti, hogy már 680 körül a gót metropolitához tartozott a bulgár/onogur terület, s ez fennmaradt még 733 és 746 között is.

Cirill, a szlávok apostola 850 körül látogatott a Krím-félszigetre. Útján találkozott a magyarokkal, de életleírásában szó esik a krími gótokról is. Végül 870 körüli időből származó arab forrás arról számol be, hogy a magyarok a Krím nyugati felén fekvő Herszonba (nem Kercsben, mint eddig gondoltuk) jártak szláv rabszolgáik eladása ügyében. Mindezek alapján annyit mondha-

tunk, hogy a 7. század végétől a magyarok beletartoztak a krími gót metropolita hatókörébe.

Az alánok — jászok

A másik nem török nép, amelyikkel a magyarok a honfoglalás előtt szorosabb kapcsolatban álltak, és amelynek szerepe lehetett a kereszténység terjesztésében, az alánok voltak. Az alánok iráni nyelvet beszéltek. Tulajdonképpen ők a sztyeppe korai ún. iráni korszakának szinte egyetlen maradványai. Az alánokat egyes források *ász* néven említik. Ebből alakult török vagy szláv közvetítéssel a *jász*, annak a népcsoportnak a neve, amely a tatárjárás után beköltözött Magyarországra. De ez a név az eredete az oszétnek is, akik az alánok ma is élő utódai a Kaukázus északi oldalán. Az alánok korán megkeresztelkedtek. A bizánci források viszonylag sokat írnak róluk, mert mint Prokopius 552 előtt írja, ők a rómaiak barátai. A perzsa források a Kaukázus legfontosabb átjáróját az Alán Kapunak (Dar-i Alan, Darial) nevezik. Stratégiai fontosságuk miatt mind a perzsa, mind később az arab forrásokban sokat találunk az alánokkal. 725-ben a kazárok ellen vonuló arab hadvezér adóztatja meg őket. 737-ben az arabok elhitetik a kazárokkal, hogy az alánok ellen indulnak hadjáratra, s elaltatva éberségüket meglepetésszerűen rohanják le őket. 760 körül a kazárok vezetnek hadjáratot az alánok ellen. Nem véletlen, hogy Bátorbanszületett Konstantin arra figyelmezteti utódait, hogy az alánokra mindig számítani lehet, ha a kazárokat kell sakkban tartani. A 956-ban elhunyt Maszudi leírja, hogy az alánok fővárosát Magasznak hívják, aminek jelentése szerinte vallásosság. (Valójában Magasz *szűnyog* jelentésű az alán nyelvben.) Az alánok 932-ig keresztények voltak. Ibn Ruszta szerint 932-ben elűzték keresztény püspökeiket és papjaikat. További sorsuk itt most nem érdekel minket, elég annyit tudnunk, hogy a virágzó államot 1239-ben a tatárjárás pusztította el, s akik nyugatra menekültek, azokból

Az alánok megkeresztelkedése

lettek a IV. Béla által betelepített jászok. A magyaroknak az alánokkal igen szoros kapcsolatuk volt. Ezek dinasztikus házassággal is megpecsételődtek. A magyar *asszony* szó alán eredetű. Eredetileg királynőt, hercegnőt jelentett. Ismerjük a mai oszétból is. Alán eredetű *vásár* szavunk is, nem perzsa, ahogy ezt eddig gondolták. A perzsa *bazár* szónak rokona csak. A *vasárnap*, mint a keresztény heti ünnep- és pihenőnap természetesen már magyar alakulás, eredetileg a vásár napja volt, utalva az alánokkal folytatott kereskedelmi kapcsolatokra. De ezek a vásárok kiemelkedő szerepet játszottak a magyar-alán kapcsolatokban. Mind a keresztény alán királynő, mind a vásárban megismert alán kereskedők szerepet játszottak abban, hogy a magyarság ismerkedett a kereszténységgel. Érdekes bizonyítéka ennek, hogy amikor Julianus barát és társai a keleti magyarok felkutatására indultak, az alánokhoz mennek. És itt, az alánok között, ahol keresztények és pogányok vegyesen laktak kaptak végül tájékoztatást, hol kell keresniük a Volga-Káma-vidéki magyarokat, hol van a keresett

A magyarok és alánok kapcsolata

Magna Hungaria. Ez azt jelenti, hogy még 1235-ben is kapcsolat volt a Kárpát-medencei valamint a Volga-vidéki magyarok és az alánok között. Ezt a középkori kapcsolatot tükrözik krónikáink is, amelyek szerint Hunor és Magor a Meotisz vidékén Dula alán király lányait rabolták el.

A gótok és az alánok szerepét hosszú ideje háttérbe szorította a török kapcsolat kutatása. Ez érthető is, hiszen a török népekkel a magyarság szorosabb kapcsolatban állt a honfoglalás előtti évszázadokban. S ez tükröződik a magyar szókincsben is. Ugyanakkor zavaróan hatott, hogy gyakorlatilag nem volt adat arról, kik is lehettek azok a törökök, akiknek szerepe lehetett a kereszténységgel való megismerkedésünkben. Török eredetűek a következő szavaink: *gyász, törvény, örök, bűn, érdem, búcsú, (meg)bocsát, gyarló, gyón* és a szent jelentésű *egy*, amely nemcsak az *egyház*, hanem az *ünnep (idnap)*, *üdiül* szavainkban is megtalálható. A régiek a szent erdőt *Igyfon*-nak, a szent köveket *ldkő*-nek nevezték. Németh Gyula egy 1940-ben írt cikkében úgy gondolta, hogy ezek a szavak Szent István anyja, Sarolt és környezete révén kerültek a magyar nyelvbe. Géza király felesége pedig ezt a Maros vidékén már keresztény töröknyelvű bulgároktól tanulta. Ez több szempontból sem fogadható el. Bizonyos, hogy a Maros vidékén élő magyarságnak voltak korai kapcsolatai a bizánci kereszténységgel, de ehhez nem használtak török közvetítőket. Nyelvészeti szempontból pedig elképzelhetetlen, hogy a királynő és szűk köre ilyen jelentős török szavakat tudott volna elterjeszteni a magyarok között olyan rövid idő alatt. Nyelvészeti érvek sem támogatják ezt a feltevést.

Az 578 körül elhunyt Joannes Malalasnak van egy nevezetes *Világtörténete*. Ez a *Világtörténet* 17 vagy 18 kötetből állhatott. Sajnos a mű eredetiben nem maradt fenn, és teljes szöveget tartalmazó másolatokat sem ismerünk, csak későbbi kivonatokat és átvételeket más szerzőknél, valamint töredékeket. Maga a munka számos helyen, ahol ellenőrizhető, nem megbízható. Az első 17 kötet igen elüt a 18. kötet stílusától és szemléletétől. Ebben a krónikában szerepel az a történet, amely szerint a krími Boszporusz, vagyis a Krím-félsziget keleti csücske környékén egy hun nép lakott, amelynek egyik vezetője, egy Gordasz nevezetű, Konstantinápolyban megkeresztelkedett valamikor 527/28-ban. Hazatérve tűzzel-vassal téríteni kezdte népét, arany bálványait beolvasztotta, bizánci pénzre cserélte. Alattvalói azonban fellázdak és megölték. Helyette testvérét, Muagerist választották uralkodónak. A császár által küldött büntetőexpedíció elől azonban elmenekültek. Muageris nevét Otrókocsi Főrís Ferenc 1693-ban írt munkája óta kísérelték meg a magyarokkal összefüggésbe hozni. Ennek azonban aligha van alapja. A történetből számunkra csak annyi a bizonyos, hogy a 6. század elején, a Krím-félszigeten élő népek közül olyanokat is megkereszteltek, akik nem voltak sem gótok,

sem alának. Ezek a törekvések nem álltak elszigetelten. Egy másik bizánci forrás, Cosmas Indicopleustes, a 6. század elején élt görög utazó a bulgárokat mint olyan népet sorolja fel, akik között a kereszténység jó talajra talált.

A 8. és 9. században misszionáriusok keresik fel a kazárokat és térítenek közöttük. Bizáncban a képimádók és a képrombolók között dúló harcok is számos menekültet sodortak a Fekete-tenger északi partjára. Mint fentebb láttuk, 695-ben II. Justinian császárt száműzték a Krím-félszigetre. Ő elvette a kazár uralkodó hűgát, akit Theodora névre kereszteltek. Ez mindenestre azt jelentette, hogy keresztény papok működtek a kazárok között.

A kazár birodalomról szóló mohamedán források nemcsak arról számolnak be, hogy a kazár vezetőréteg jelentős része áttért a zsidó hitre Harun al-Rasid, az Ezeregyéjszakából is ismert uralkodó idején (786-809), hanem azt is leírják, hogy keresztények is éltek közöttük, többek között a fővárosban, Etilben.

Az adatokat szaporíthatnánk, de a fentiekből is világosan kiteszik, hogy a Kaukázus északi vidékei, a Volga és a Duna között, vagyis azon a területen, ahol a magyarok az 5. századtól a honfoglalásig éltek, folyamatosan térítettek keresztény papok, s kisebb-nagyobb keresztény közösségek létét írott források alapján ki tudjuk mutatni.

Bölcs Leó a magyarokról

Bölcs Leó nevezetes *Taktika* című művében 904 és 912 között azt írja, hogy a bulgárok csak annyiban különböznek a magyaroktól, hogy a bulgárok megkeresztelkedtek és elfogadták a bizánciak erkölcsseit, elhagyták nomád és pogány szokásaikat, míg a magyarok (nála türkök) ezt még nem tették meg. A szamanida vezérnek, Dzsajhaninak tulajdonított, minden valószínűség szerint Ibn Hurdadzbih művére visszamenő leírás azt írja az Etelközben élő magyarokról, hogy a magyarok, akik a Duna partján vannak, a másik parton látják azt a népet, amelyet Wanandarnak hívnak, és akik mind keresztények. Ez a Wanandar a bulgárok Onogundur nevéből alakult, és a magyarban *nándor* alakban van meg. A dunai bulgárok fővárosát ezért hívták még a középkor végéig is Nándorfehérvárnak, vagyis Bulgárfehérvárnak. A magyarok és a keresztény nándorok, vagyis a dunai bulgárok kapcsolata jóval a honfoglalás előtti időre nyúlik vissza. A dunai bulgárok térítése hosszú folyamat volt, minket itt most csak a történet utolsó részei értenek. Részben az etelközi magyarsággal való kapcsolatok miatt, de részben azért is, mert a bulgár események elrettentő példaként is szolgáltak a később megtérni kívánóknak.

A bulgárok illosulási kísérletei

852-ben került uralomra Bulgáriában Boris, aki a Krum (814-831) és Omurtag (831-836) alatti fénykor helyreállítására törekedett. Boris tisztában volt azzal, hogy népe megkeresztelkedése elkerülhetetlen. Keményen letörte a nemesség ellenállását, ötvenketőt fejeztetett le közülük, de ugyanakkor szembenállva Bizánc nyomasztó szomszédságával, Róma felé tájékozódott. S ez majd-

nem sikerrel járt. 863-ban azonban a bizánci hadsereg, átmenetileg felszabadulva az arab nyomás alól, felvonult a bulgár határra, és a hajóflotta is megjelent a bizánci igények nyomatékosítására. 864-ben Borist bizánci papok keresztelték meg. A kereszttségben a Mihály nevet kapta, keresztapja, Mihály bizánci császár tiszteletére. Boris azonban nem adta fel a függetlenségre való törekvést. Kihasználva a konstantinápolyi belső harcokat, Rómába küldött papokért. I. Miklós a portói püspököt, Formosust, a későbbi pápát küldte misszionárius püspökként Bulgáriába. A számítás majdnem be is vált. Igaz ugyan, hogy 867 augusztusában Photius konstantinápolyi pátriárka szinódust hívott össze, amely kiközösítette a római püspököt. Ez a lépés azonban csak napokig volt érvényben, Bizáncban ugyanis 867-ben új dinasztia került hatalomra. A macedón Basil könyörtelenül végzett elődjével, s trónra lépése után azonnal elmozdította Photiust. Basil visszahozta a korábban lemondott Ignatiust, és őt tette meg Konstantinápoly pátriárkájának. Basil és Ignatius levélben ismerték el Róma főhatóságát. I. Miklós 867. november 13-án halt meg, s már nem kaphatta kézhez ezt a történelmi jelentőségű iratot, élete munkájának egyik legfontosabb gyümölcsét.

A IV. Konstantinápolyi zsinat

869-ben hívták össze a IV. Konstantinápolyi zsinatot. Ennek egyik feladata volt, hogy formálisan is jóváhagyja Photius elmozdítását és Ignatius visszahelyezését. Ez meg is történt, és a pápai küldöttek jelenlétében Photiust és híveit ünnepélyesen kiközösítették. Ekkor azonban váratlan dolog történt. Három nappal a zsinat hivatalos befejezése után, de még mielőtt a küldöttek útnak indultak volna hazafelé, megérkezett Konstantinápolyba a bulgár uralkodó, Boris küldöttsége. Az uralkodó értesülve a Róma-barát döntésekről azt kérte, hogy határozzanak a bulgár egyház hovatartozásáról is, és járuljanak hozzá, hogy a bulgár egyház Rómához tartozzon. Ez Bulgária függetlenségét jelentett volna. A zsinati tagok újra összegyűltek, és főleg a keleti egyházfők befolyása alatt úgy döntöttek, hogy a bulgár egyház tartozzon Konstantinápolyhoz. Ma sem tudjuk, hogy Boris valójában hogyan számított, ugyanis Rómával is vitában állt. Boris érseket, személy szerint Formosust kérte Rómától. Az új pápa, II. Hadrián azonban, félve Formosus növekvő hatalmától ezt megtagadta. Lehet, hogy a Rómával kialakult feszültség irányította ismét Konstantinápoly felé. Akárhogyan volt is azonban, a zsinati döntés szabaddá tette Basil kezét, és hamarosan sikerült elérnie a Rómából érkezett missziós papok kiutasítását Bulgáriából. A bulgár egyház elvesztése motiválta azután II. Hadriánt, hogy támogassa Cirill és Metód tevékenységét. Boris 889-ben halt meg, utóda Vladimir, majd 893-tól Simeon volt.

A magyarok és bulgárok kapcsolata

Az etelközi magyarságnak szoros kapcsolata volt a dunai bulgárokkal, akik a Kárpát-medence déli részét is uralmuk alatt tartották. Ez a kapcsolat közel kétszáz évig tartott. A 9. század köze-

Irodalom:

A fenti cikk bővebb hátterét ld. Róna-Tas András: *A honfoglaló magyar nép, Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe*, Budapest 1996, 1997. A könyv angol nyelvű változatában, *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages* (Budapest, 1999) a magyar változathoz képest lényegesen bővebben tárgyalom Kuvrat birodalmát, továbbá a bulgár kereszténység bizánci és római hátterét, valamint magyar vonatkozásait. A magyarság és kereszténység korai találkozását tárgyaltam: *The Christianity of the Hungarians before the Conquest*, in: Monok, I. — Sárközy, P.: *La civiltà ungherese e il cristianesimo. Atti del IV° Congresso Internazionale e Studi Ungheresi. Roma — Napoli 9-14 settembre 1996*, Budapest—Szeged, 1998, 29-35. Németh Gyula nézeteit ld. *A magyar kereszténység kezdete*, Budapesti Szemle 1940, 14-30. Népszerű formában foglalja össze a kutatás egy korábbi fázisát Gutheil Jenő a *Vigilia* 1960-as számában *A magyarság és kereszténység Szent István előtt* címmel. A bizánci forrásokról áttekintést ad Moravcsik Gyula: *Byzantino-Turcica*, (Berlin, 1983) és *Az árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*, (Budapest, 1984) című könyve.

pétől kezdve a Bulgáriában tevékenykedő misszionáriusok kapcsolatba kellett, hogy kerüljenek a Duna túlsó oldalán tanyázó magyarokkal is. Ennek a kérdésnek a kutatása előtt nagy nehézségek tornyosulnak. Ugyanis a dunai bulgárok folyamatosan és rohamosan elszávosodtak, másfelől a bulgár egyház nyelve Metód tanítványainak megérkezéig görög, majd később szláv volt. Hogy mégsem teljesen reménytelen ez a kutatás, arra egy példát idéznék. A régi bulgároknál a pogány szentély neve *kapiste* volt. Ennek végződése az *-iste* már szláv képző, de az alapszó török, és azonos azzal, amit mi *kép* formájában vettünk át a törökből. Nem lehet véletlen, hogy a keresztény bulgárok a pogány bulgárok pogány szobrait, képeit török szóval illették. A szó első magyar előfordulását a *Gyulafehérvári Sorokból* 1315 körül ismerjük (mai átírásban) „szent oltáron kenyér *képében*”. Vagyis több mint három évszázaddal a honfoglalás után a szónak még mindig kultikus jelentése van.

Ugyanakkor, mint ezt a honfoglalás körüli eseményekből is látjuk, Bizánc is igyekezett megnyerni a magyarokat, elsősorban azért, hogy a bulgárokat sakkban tartsa. Biztosak lehetünk abban, hogy nem csak a honfoglalás után jártak magyar küldöttségek Bizáncban. S forrásszerűen is igazolni tudjuk, hogy magyarok éltek Konstantinápolyban, például a testőrségben, a hadseregben. Philotheos 899-ben összeállított művében arról ír, hogy mely ünnepeken kiket, hogyan, hová kell az udvari lakomához leültetni. Azok között, akiket az alsóbb asztalokhoz kell meghívni, a testőrség idegen népbeli tisztjei között fel vannak sorolva türk néven a magyarok is.

Összefoglalva annyit mondhatunk, hogy a honfoglalás előtti magyarság vándorlásai során a 6. századtól a 9. század végéig állandóan kapcsolatban állt keresztény népekkel, csoportokkal, térítőkkel és kereskedőkkel. A Fekete-tenger északi partvidéke, különösen a Krím-félsziget népei között a mindennapokhoz tartozott a kereszténység elemeinek ismerete. A Nógrád megyei Pilinyben talált honfoglalás kori sírban, két egymás mellett fekvő női sír egyikében keresztény könyörgést tartalmazó görög betűs imát hordozó csüngőt, míg a másikban foglalatba zárt, bajelhárítást szolgáló medveagyart találtak a régészek. A Hajdú-Bihar megyei Sárrétudvari-Hízóföld területén 1983 és 1985 között feltárt gazdag honfoglaláskori temetőben számos pogány sírmelléklet mellett találtak egy függesztőfüllel ellátott bronz ereklyetartó bizánci keresztet, görög betűs felirattal, a kereszt elülső oldalán Krisztus ujjatlan tunikában, a jobbra billent szakállas fej felett dicsfény, keresztel, rajta tábla görög betűkkel I. C., fölötté a jobb sarokban Nap, a bal sarokban Hold. A hátoldalon imádkozó, dicsfényvel övezett Mária, körülötte a négy evangélista medalionba helyezett mellképe. De nem csak egymás mellett található számos temetőben a pogány és a keresztény hitvilág emléke. A híres tiszabездé-

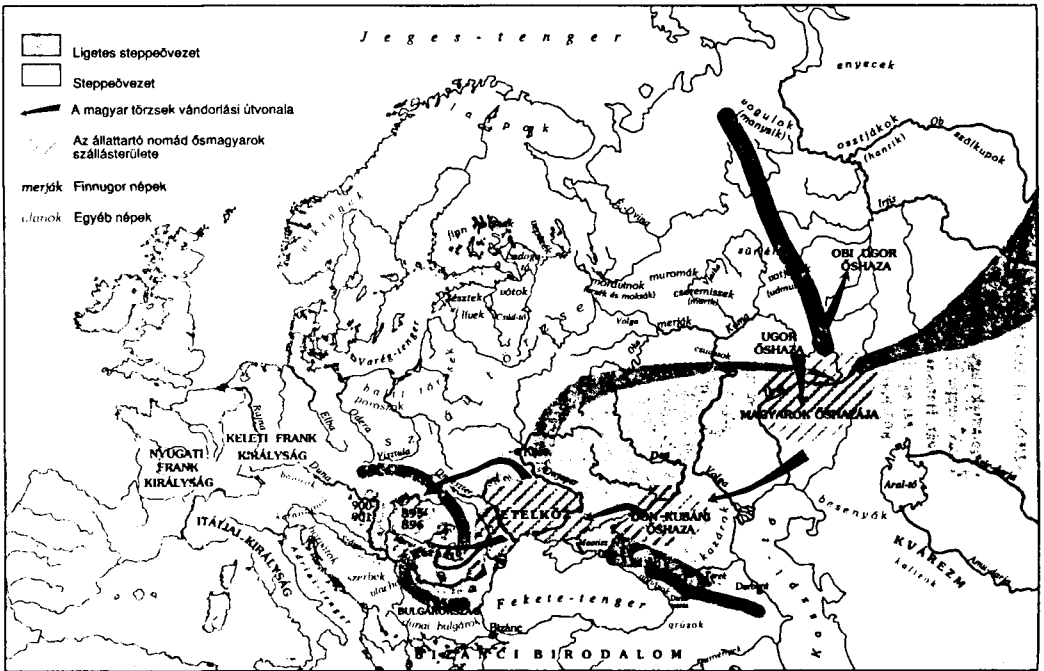
A régészeti anyag legkönnyebben Fodor István: „Őseinket felhozád...” *A honfoglaló magyarság* (Budapest 1996) című, a millicentenáriumi kiállítás anyagát bemutató, kitűnően illusztrált munkájában található meg.

di tarsolylemezen a tipikus, indás, életfát ábrázoló motívum egy bizánci keresztet fog közre.

900 tavaszán Theotmár salzburgi érsek IX. János pápához írt levelében a morvák vádjai ellen védekezik, miszerint ő a magyarokkal kutyára vagy farkasra és más istentelen dologra esküdtöt volna, holott ezt a feljelentő morvák tették nemegyszer. A szöveg nyilván a magyarok 881-es és 894-es hadjárataira utal. Ő, Theotmár csak holmi semmit érő pénzt és lenből való ruhát ajándékozott a magyaroknak, hogy valamelyest megszelídítse vadságukat, és hogy üldözésüktől nyugton maradjon.

Azt kell tehát mondanunk, hogy a 9. század második felében már a nyugati, a szláv és frank kereszténységgel is kapcsolatba kerültek a magyarok.

A honfoglalás után még száz év telt el, míg István fejére tette a koronát. Ennek a száz évnek a története egy másik tanulmány tárgya lehet.

Az ősmagyarság vándorlása